

KANZEON

sangha lenteschrift

jrg. 11 - 2018

ZEN CENTRUM ROTTERDAM

INHOUD

Kanzeon sangha lenteschrift

jrg.11 - nummer 1

05 WELKOM

06 RITUELEN
MARLI LINDEBOOM

12 HET ONTSTAAN VAN EEN NIEUW RITUEEL
LEO HUIJG

14 MOKUGYO
GRETHA MYOSHIN AERTS

18 RITUELEN / FOTO-ESSAY
HANS JANSSEN

20 EENHEID EN VERSCHIEDENHEID
GRETHA MYOSHIN AERTS

24 HET RITUEEL VAN DE SERVICE
LEO HUIJG

34 SESSHIN, EEN PERSOONLIJKE IMPRESSIE
STEFFEN VAN OLDENMARK

38 FOTO-EXPOSITIE IN HET THEEHUIS
HANS JANSSEN

COLOFON

ZEN CENTRUM ROTTERDAM KANZEON | Noordsingel 168 |
3032 BK Rotterdam | www.zenrotterdam.nl | info@zenrotterdam.nl

Informatie
MARLI LINDEBOOM 010 418 63 42

Redactie
LEO HUIJG 010 476 87 37 | Leo.huijg@kpnplanet.nl
PRABODH KENSHIN JONGEPIER 010 418 21 09 | p.a.jongepier@planet.nl

Ontwerp vormgeving STUDIO MINKE THEMANS | www.minkethemans.nl
Vormgeving GRETHA AERTS

Coverfoto: HANS JANSSEN

WAAR ZIJ OOK GAAT
ZIJ DRAAGT HAAR HUIS -
DE SLAK

WELKOM

De weg naar bevrijding kent vele wegen. Rituelen is er een van. Een weg waarbij de tijd stilgezet wordt, de plaats ontdaan van ruimtebeperking, functie en doel even niet van belang zijn. Het is een gaan op de plaats rust.

Wat kun je in dit nummer hierover vinden?

Hoe kom je weer in beweging als je weg steeds smaller wordt? Kunnen rituelen je ervaringen verruimen? Hoe ontstaan gebruiken, zoals wierook branden, om iets uit te drukken waar geen woorden voor zijn? En hoe veranderen die gebruiken weer? Als ze niet meer toegestaan zijn? Wat is de betekenis van objecten, zoals de mokugyo, en waarom krijgen ze hun speciale vorm? En dan de zazen avonden zelf, ook die hebben een duidelijk vastgelegde vorm én zijn onderhevig aan verandering. Wat blijft en wat wordt er aangepast? Verbazing over een open plek met wel een heel specifieke betekenis en gebruik bij de service, leidde tot een nader onderzoek van dit ritueel. En als afsluiting van deze serie essays een hartverwarmende impressie van de sesshin in Loenen.

Hopelijk geeft dit nummer weer een andere kijk op de Weg die we gaan bij de beoefening van zazen.

Veel leesplezier, en dank voor ieders inbreng.

DE REDACTIE, PRABODH JONGEPIER EN LEO HUIJG.

Meld je aan als redactielid.

Kom de redactie versterken, want met "anderhalve man" in de redactie redden we het niet!

RITUELEN

Rituelen

Al sinds mensenheugenis, bij oude volken als Inca's, Indianen, Aboriginals, in alle religies, oud en modern, bestaan rituelen. Een ritueel wordt gekenmerkt door nadruk op de vorm (de exacte uitvoering van een handeling), op herhaling (het is pas een ritueel als het wordt herhaald) en op symbolisme (het ritueel heeft een symbolische betekenis). Ieder mens kent in zijn eigen leven ook rituelen.

Rituelen uit het kinderleven

Het ontstaan ervan begint al heel vroeg in onze jeugd, al in onze babytijd. De eerste weken na de geboorte zijn een belangrijke periode waarin ouders/verzorgers de baby leren kennen en zich een onderlinge afstemming kan ontwikkelen. In een intieme, woordloze taal tussen ouder en kind wordt ervaring opgedaan in wat de baby nodig heeft: nabijheid, drinken, rust, slaap, troost. En hoe de reactie is. Zo leren ouders de 'gebruiksaanwijzing' van dit specifieke kindje kennen. Als deze afstemming soepel verloopt, ontstaan al snel rituelen, herhalingen. En als het kindje een peuter is: welke ouder, welke oppas kent niet het ritueel rondom de kleine naar bed brengen: de 'juiste' volgorde van boekje voorlezen, knuffels, nog een liedje zingen. Waag het niet wat over te slaan als je snel klaar wilt zijn. Dan moet het opnieuw want het 'klopt niet'. Dit is een gezonde ontwikkeling: gehecht raken aan een ritueel. Zo voelt het veilig, want het is betrouwbaar, het wordt herhaald. Zo biedt dit de grootste kans op met vol vertrouwen in een diepe slaap vallen. Afhankelijk van temperament, van de leeftijd, van wel of niet ervaren basale veiligheid, zullen rituelen gaan wijzigen, kunnen losgelaten worden, kunnen flexibel worden. Kunnen tegen een stootje als het anders gaat dan gewoonlijk.

Het ritueel dat zo in de jonge kinderjaren ontstaat, gaat (nog) niet via het denkende bewustzijn. Wel via het lichaamsbewustzijn. Het toont de ontwikkeling van de al heel vroeg in de baarmoeder aangelegde vermogens van de tast, ons grootste zintuig. Dat informatie van buiten

opslaat, ervaart, erop reageert. Direct en non-verbaal!! Voorafgaand aan taalontwikkeling. Een baby, een peuter laat via het hele lijfje zien en horen hoe het is.

Steeds meer onderzoek maakt duidelijk dat de eerste opslag van 'veilig - rust - ontspannen - vertrouwen' of 'onveilig - onrust - gespannen - angst' in de ontwikkeling van de hersenstam gevestigd wordt (het wordt de basale opslag op onze interne 'harde schijf'). Dat het vervolg van de ontwikkeling van gevoelens en emoties (in het limbisch systeem), van de ontwikkeling van het logisch kunnen denken (in het corticale brein) daarna aangelegd wordt. En hoe de mate van ervaren en opgeslagen veiligheid de overige ontwikkelingen faciliteren of remmen (zie youtube: 'The repair of Early trauma: A bottom up approach'). En dus ook zo'n grote invloed hebben op ons vermogen om ingeslepen, belemmerende gedachten, gevoelens, rituelen los te kunnen laten, los te durven laten. Om ons te bevrijden, vrij te worden, verlicht (er). Simpel: als het veilig is, is je speelruimte veel groter.

Rituelen uit het volwassenleven

Als volwassenen hebben we vele rituelen in ons dagelijks leven. Of we iets nu formeel of informeel doen, er is altijd een vorm. Let maar op het eerste kopje koffie of thee in de morgen. En wat het met ons doet als dat verstoord wordt. Hoe flexibel of hoe neurotisch zijn we?

Ons hele leven is één continue ritueel, geleid door regels, voorschriften en wetten. Maar we negeren iets als we dingen, zelfs de simpelste, doen zonder begrip van ritueel, als we die achteloos, nonchalant doen. Als we ons aan een bepaalde vorm houden, kan dat ons genezen van onze neiging om té ongedwongen of té slordig te worden. Dat is wat we beoefenen: 'wakker zijn' en erbij blijven. Niet 'slaafs', versuft zijn of niet meer hoeven op te letten. Maar ook: niet te verkramp worden omdat je aan de regels moet voldoen en/of bang bent dat je fouten maakt. Hoe heerlijk, hoe ongelooflijk mild is toch het gezegde van Meester Kusai: 'Duizend gedachten geven mij duizend keer de kans om terug te keren'. In het ritueel: duizend keer zonder aandacht zijn, weer fouten/foutjes gemaakt hebben, geven mij duizend keer de kans om het opnieuw te doen.

Hiervoor is bewustzijn nodig, mildheid en een bereidheid om het steeds opnieuw aan te gaan.

Een leermodel, ontstaan in de zeventiger jaren van de vorige eeuw, gebruikt de cirkel van onbewust onbekwaam (geen idee wat ik doe, waarom en waartoe) - bewust onbekwaam (ja, ik doe mee, merk steeds weer dat ik er niet bij ben met mijn aandacht) - bewust bekwaam (ik word vaardiger en sneller in er weer bij zijn met mijn aandacht) - onbewust bekwaam (ik ben er). Dit doet me denken aan de vier punten op het spirituele pad van Dogen:

Wek de Boeddha-geest, de geest van ontwaken, de geest van wijsheid. Die *is* er, maar ligt zo dikwijls begraven, komt weer onder het stof, wordt overschreeuwd, vergeten of ontkend.

Beoefen de Boeddha-geest (ik word bewust onbekwaam. Ik word me bewust en ook hoe dikwijls ik 'faal'. Ik beoefen mededogen met mezelf en alle levende wezens)

Realiseer de Boeddha-geest (zie het; 'alleen dit'; bewust bekwaam)

Actualiseer de Boeddha-geest (ik *bén* er: ik doe wat ik te doen heb. En ik mag en kan ook ontspannen, genieten, spelen).

In zitmeditatie

Hierbij 'werken' we, solitair, intiem, aan het ontvankelijk worden voor het ontvangen van de wijsheid van de Boeddha. In rituelen, in aandacht in beweging, in de bekrachtiging van het gaan van dit spirituele pad, beoefenen we het geven: in overgave aan het ritueel, in overgave aan elkaar en met elkaar. Met een wakkere aandacht erbij zijn en niet op de automatische piloot maar wat doen, of de anderen volgen. Misschien heb je weleens ervaren dat we ineens 'als één lichaam' lopen, of buigen. In een vanzelfsprekende, onbevangen synchroniciteit. Natuurlijk moeten we ons

dan wel eerst de kennis omtrent het ritueel eigen gemaakt hebben, we moeten het met elkaar oefenen. Dan hoeven we niet meer na te denken hoe het ook al weer moet. We kunnen het hoofd dan diep in de buik laten zakken en vanuit de kracht, de stilte en de helderheid daar aanwezig, ons overgeven aan het gezamenlijke: groepsmeditatie in actie. Dan kan ook hier het intieme samen-zijn ontstaan en ervaren worden.

Haragei

En zo kunnen we dat ook in allerlei dagelijkse activiteiten gaan doen, gaan zien, gaan ervaren. Haragei is de kunst of het beoefenen van het gebruik van Hara, dragend midden, 'in de buik wonen'. Hara is een verbindende schakel tussen ons bestaan in tijd en ruimte en zijn voorbij ruimte en tijd. Haragei is een verfijnde, gevoelsmatige kunst in menselijke interactie, die samen gaat met innerlijke rijpheid en wijsheid, die zich vanuit zichzelf en als vanzelf manifesteert. Haragei is dan de kunst van het wachten op het 'juiste'.....doen, niet-doen, actie, laten, spreken, zwijgen, aanwezigheid, weggaan. Dit afstemmen op het voor mij, op dat moment 'juiste' kan alleen ontwikkeld worden door in te huizen in het lijf, te wonen in de buik, en vandaar in het hele lichaam aanwezig te zijn. Alles ademt. Zo ontwikkelen we 'gut feeling' en mildheid. Dan voelen we, weten we of we in het ritueel de meest optimale bijdrage hebben geleverd waar toe we op dat moment in staat zijn. En veroordelen we onszelf en/of de ander niet als het 'fout' gaat.

En actualiseren we de Boeddha-geest.

MARLI LINDEBOOM

Ritueel van het wierookbranden . Nara - Japan (foto: Gretha Aerts)

HET ONTSTAAN VAN EEN NIEUW RITUEEL

(BIJ HET BEGIN VAN DE ZAZEN PERIODEN.)

Tijdens de sesshin in Loenen in Januari 2018 is er uit noodzaak een nieuw ritueel ontstaan.

De rookmelders staan zo scherp afgesteld dat het gebruik van wiero-
okstokjes en kaarsen niet meer mogelijk is. Ze zijn te vaak afgegaan en
iedere loze oproep van de brandweer kost erg veel geld.

Wat nu?

De kaarsen waren al vervangen door elektrische lichtjes. Voor de wiero-
ok moesten we zelf iets bedenken. Degene die de altaars verzorgt kwam
met een mooi idee. Er staan altijd bloemen op het altaar staan, laten
we iets met bloemen doen. Bij de eerste binnenkomst in de ochtend van
de leraar wordt er door de jisha een bloem meegenomen. Bij het altaar
geeft de jisha deze aan de leraar, die de bloem offert aan Boeddha. Er
staat ook een kannetje helder water klaar. Bij iedere volgende periode
zazen offert de leraar een beetje water aan het bloemetje en Boeddha.

Symboliek

Aan rituelen kun je iedere betekenis geven. Aan buigingen bv zitten bij
iedereen vaak veel associaties, die ontstaan zijn bij eerdere ervar-
ingen met buigen. De beoefening van buigen is daarom leerzaam om die
associaties te onderzoeken en zo het buigen en de associaties in zichzelf
te leren kennen. Als het buigen vrij is van die associaties, zo vrij alsof
je yoga oefeningen doet, kun je er iets anders mee uitdrukken. Een
nieuwe combinatie maken zonder een hechting. (De combinatie is een
vrije keus.?) Je kunt er dankbaarheid mee uitdrukken, bescheidenheid
of overgave. Berouw of erkenning van je tekortkomen. Ook vreugde en
mededogen.

De symboliek van het branden van wierook is het opgaan in leegte van
alle illusie zoals onder andere het 'ik, mij, mijn complex'.

Bij het offeren van een bloem kun je al snel gaan denken aan de symbol-
iek van de lotusbloem. De lotusbloem is in de boeddhistische gebruiken

het symbool dat laat zien dat de geest ongeschonden in de wereld van
samsara kan verrijzen. Geheel ontstaan en gevoed door de modder komt
hij vrijstaand boven water spierwit uit de knop. Het vrije van het bepa-
len van symboliek maakt het mogelijk iedere bloem die waarde mee te
geven.

Daarbij kwam nog dat tijdens de sesshin het geven van water zacht hoor-
baar was.

Een nieuw ritueel is zo al doende ontstaan.

LEO HUIJG,

Loenen zomersesshin-foto's Leo Huijg

MOKUGYO

De Koan.

Kuang-hui vraagt Nan-yuan: "Wat kun je zeggen over voordat de houten vis POKS?"

"Kijkend naar de lucht, het niet zien"

"Wat kun je zeggen over nadat de houten vis POKS?" vraagt Kuang-hui.

"Kijkend naar de grond, het niet zien".

Geweldige dharma uitdrukking: "Voor" en "na" en Zelfs "nu" zijn niet te lokaliseren. Ze bestaan alleen maar in woorden en ideeën. Wat kun je erover zeggen? Omhoog of omlaag kijken, de houten vis gaat alleen maar van POK POK POK

Houten Vis

De houten vis is de Mokugyo, een slaginstrument, die gebruikt wordt in de Mahayana Boeddhistische traditie om het reciteren van teksten te ondersteunen, door het ritme aan te geven.

Het heeft een ronde vorm, meestal gemaakt van uitgehold hout, aan de ene kant is er een mooi gevormde opening, die het typische geluid produceert. Aan de andere kant is het versierd met vissen schubben en zijn er twee vissenkoppen, die samen een parel in hun bek vasthouden. De vis*), die nooit slaapt, symboliseert de ontwaakte geest. Met hun grote ogen kunnen ze door modderig water heen kijken, door illusies en gehechtheden van de geest. De parel is een teken van eenheid en verlichting, die delicaat getoond wordt. Bovenop de ronde vorm wordt ritmisch geslagen met een door zacht leer of rubber omhuld slaghout. Dit wordt "Het slaan van de lege ruimte of leegte" genoemd. Het geluid is plezierig doordringend. Hoe groter de vis, hoe dieper het geluid. De houten vis wil de monniken oproepen om zich te concentreren, zich mee te laten nemen door de klank en het ritme en zich over te geven aan het reciteren van de tekst.

Voor en na de POK.

De meester vraagt in de koan, is er iets te zeggen over voor en na de POK? In eerste instantie kun je ervaren met de pok, alleen maar dit moment. Er is geen voor en geen na, alleen maar DIT.

De symboliek geeft het mooi weer, de twee vissen VOOR en NA houden het juweel op van NU. Ontwaak tot het nu, dit.

De vraag doet me ook denken aan mijn opleiding op de Academie voor Beeldende Kunsten. We kregen de opdracht een stilleven te tekenen. Er werden voorwerpen gearrangeerd op een ondergrond en wij gingen aan de slag. De eerste neiging is om je te concentreren op de aparte vormen en die te tekenen.

Toen kregen we de opdracht om niet de vormen te tekenen, maar de 'rest', de niet-vormen. Wat is deze rest, deze niet-vormen? Argeloos zou je zeggen, niets, onbelangrijk. Maar net als bij de POK/de klank is er een even belangrijk NIETS, een stilte, die zorgt dat de klank van de POK, of de vormen van de voorwerpen tot leven komen. POK en NIETS horen bij elkaar. VORM en NIET-VORM horen bij elkaar, Zonder NIET-POK, geen POK. De POK roept de NIET-POK op. Samen brengen ze de klank voort, met

zijn hoogte/diepte, het ritme, de versnelling en de expressie (gemoedstoestand, vaardigheid) van degene die de mogugyo hanteert.

Op deze klanken worden de teksten gereciteerd, of is er alleen maar het drumgeluid, dat diep in ons doordringt

“Voor” en “na” en zelfs “nu” zijn niet te lokaliseren.

Ze bestaan alleen maar in woorden en ideeën. Wat kun je erover zeggen? Is er meer te zeggen? Gaat het wel om de pok of de stilte voor en na een pok? Niet een is te lokaliseren, ze zijn al voor- bij als je het een of het ander benoemt. En toch is er het geluid, het ritme..... Is dit niet expressie, manifestatie van dit moment en dit (volgende) moment.....in de vorm van een stilte - pok - stilte - pok - stilte - pok etc.

POK POK POK

Is dit niet het juweel dat de twee vissen vasthouden in hun bek. Het onkenbare, het ongrijpbare, de eenheid, het leven dat zich ieder moment manifesteert in wat nu is?

Niets anders dan DIT, waarin voor en na totaal in opgenomen zijn!

*) De vis is in heel Azië een symbool voor welzijn, geluk, voorspoed in vrijheid.

GRETHA MYOSHIN AERTS

Oefenen in het spelen van een ronde Mokugyo. - oto's Arnoud Monster

RITUELEN IN JAPAN

HANS JANSSEN / FOTO-ESSAY

Op youtube is een filmpje te zien, waarin een Japanse priester het startsein geeft tot een 'lachritueel', waarna een menigte van deels verklede omstanders het lachen herhaalt, uitlopend op een ritmisch klinkend: 'ha, ha ha'. Het doet in eerste instantie enigszins geforceerd aan, maar je ziet toch al snel dat de deelnemers, en zeker de kinderen, er plezier aan beleven. Het ritueel in Osaka markeerde de overgang van het oude jaar 2017 naar het nieuwe jaar 2018. Door flink te lachen zou de kans op geluk in het nieuwe jaar toenemen. Het verdriet van 2017 wordt in het ritueel gewist. In een korte begeleidende tekst wordt erop gewezen dat het ritueel uit de Japanse mythologie stamt: de goden lachten en dansten 'om de zonnegodin uit haar grot te lokken'.

Het nieuwe voorjaar zal de knoppen op springen zetten: de kersenbloesem zal ontluiken en mensen op de been brengen om het

jaarlijkse wonder te aanschouwen. Er zullen kleden en matjes onder de bloesembomen worden neergelegd en families zullen er samenkomen om met elkaar te eten. Dit ritueel is onlosmakelijk verbonden met een besef van vergankelijkheid en dood. Het bloesemen is immers van korte duur, de vitale kracht van het nieuwe blijkt een fragiele aangelegenheid. Toch is dit hét moment om een huwelijksceremonie te laten plaatsvinden, juist onder dit fragiele teken.

Het is lente: de monnik zet zijn stempels weer in de boekjes van de tempelbezoekers en er is een massale verering voor het jaarlijks terugkerende bloesem-fenomeen. Het is ritueel, zoals de hele Japanse samenleving ritueel gestructureerd is: 'zuivering' van kwade elementen is van groot belang. Het wassen van de doden en zelfs het houden van een 'scheidingsritueel', al deze dingen hebben tot doel om een zuivere innerlijke en sociale harmonie tot stand te brengen.

EENHEID EN VERSCHIEDENHEID

RITUELE VORMGEVING IN ONZE ZENDO

Uitgangspunt

Rituele vormgeving hoort bij een spiritueel pad.

Alleen al de keuze om op een kussentje of op een stoel te gaan zitten, in een vierkant of een cirkel, is het begin van een rituele vormgeving.

Sinds september 2017 worden de drie zazen avonden door verschillende mensen begeleid met als gevolg dat er op iedere avond een enigszins andere vormgeving wordt gehanteerd. Hoe is dat zo gekomen en hoe ziet het er dan

uit? Iedere rituele vorm staat in dienst van de realisatie van het ongrijpbare wonder van ons bestaan. In onze zendo is er ruimte om verschillen in de rituele vormgeving tegen te komen en daarmee te werken.

Geschiedenis

Nico Tydeman begon in 1988 een zengroep in Rotterdam. Hij had leren zitten op een kussentje bij Graf Karl Von Durckheim. Er was in deze groep geen formele rituele vormgeving. Ik had Nico leren kennen in 1984 op de zenzolder van de Kosmos, Amsterdam. Daar werd alleen gebogen voor het zitkussentje en als afronding van de avond werden er drie diepe buigingen gedaan, waar ik een paar maanden niet aan mee wilde doen. Deze vrijheid was er!

In de loop der jaren hebben Nico en ik samen de Rotterdamse groep begeleid. We studeerden beiden bij Genpo Roshi, een Amerikaanse Zenmeester in de lijn van de Japanse Maezumi Roshi. Zo raakten we vertrouwd met de Japanse stijl van Zen uit die school.

Ik ben gevormd door de training bij Genpo Roshi. Mijn eerste kennismaking in een sesshin was overweldigend, maar er was geen spoor van de Japanse traditie aanwezig. We zaten in cirkels, er waren geleide meditatie's, er klonk muziek tijdens het zitten in de zendo, groepsgesprekken met de leraar en yoga in de binnentuin. In de daaropvolgende sesshins werd het langzaam maar zeker heel formeel, met veel ritueel, ceremonies zoals jukai en de monnikswijdingen, om een paar jaar later weer te veranderen in een mix van

het formele en een heel nieuw 'pedagogisch' middel, het Big Mind Proces. Het urenlange stille zitten op kussens in onze zenkleding werd afgewisseld met zitten in dagelijkse kleding op stoelen in een halve cirkel. Een dynamische gesprek tussen leraar en deelnemers werd gevoerd om de diverse kanten van de geest te onderzoeken. Er werd gebruik gemaakt van de Westerse Voice Dialogue techniek. Ik zou een belangrijk deel van mijn training omschrijven als experimenteren met vorm en leren open te staan voor iedere afgesproken vorm. Uiteindelijk is iedere vorm relatief.

Hoe is de vormgeving in onze zendo tot stand gekomen?

Toen de Rotterdamse zengroep begon, zaten we informeel in een huiskamer. Om de week wisselden Nico en ik elkaar af. We hebben onze zendo op verschillende plaatsen in Rotterdam gehad door het huren van een ruimte. Door mijn training bij Genpo Roshi heb ik het voornaamste stempel gezet in de daaropvolgende jaren. Het was niet altijd simpel. Iedere keer een verandering roept vragen op.....

"Het ging toch goed zo...? Niet teveel poespas of vreemde gebruiken was het devies."

Vanaf het moment dat er sesshins werden georganiseerd door de Rotterdamse zengroep konden steeds meer mensen vertrouwd gemaakt worden met allerlei posities, zoals het slaan van de gong en de bellen, het voorzingen, of de houten drum (Mokugyo) slaan. En het enthousiasme over de waarde van een service maakte het mogelijk om de service in de zendo plaats te laten vinden. De opzet van de avonden werd vanaf die tijd: twee periodes zitten, loopmeditatie, een dharmales en eens per maand 3x zitten met de service of het reciteren van een soetra.

De eerste mensen ontvingen jukai (ceremonie waarbij je de Boeddhistische geloften aanneemt) en kwamen met een rakusu om de zendo binnen, De vraag gesteld: "Waarom moet er verschil zijn?" "Is wat zij doen beter of zijn ze beter dan wanneer je geen jukai ontvangen hebt?" Sommigen zagen het als een soort diploma.

Welke weg je ook kiest voor je zenpad, het is belangrijk om te realiseren dat er geen beter of slechter is. Kan je blij zijn voor iemand, die een formele stap zoals jukai zet, en tegelijkertijd je eigen weg blijven waarderen? En omgekeerd. Iedereen heeft zijn eigen levens/zenpad te gaan. Kunnen we respect en openheid hiervoor hebben en elkaar ondersteunen in het vinden en volgen van die weg?

Verschillende leraren/avonden

Sinds mijn terugtreden in het afgelopen jaar worden de diverse groepen door verschillende leraren begeleid. Hun achtergrond en training is verschillend en daardoor kunnen de avonden qua rituele vormgeving van elkaar afwijken.

Marli en Willem volgden beiden eerst hun training bij Nico en nu bij mij en zijn gewend aan de vormgeving die we tot nu toe ontwikkeld hebben. Helma is getraind in Zenriver door Tenkei Roshi, die op zijn beurt zijn training bij Genpo Roshi heeft genoten, evenals Nico en ik. In zijn eigen Zentempel in Uithuizen heeft hij voor een vorm gekozen, die geïnspireerd is door Japan en China. In die training heeft hij weer vormen ingevoerd, die Genpo Roshi had verlaten omdat het gebruik ervan niet meer behulpzaam zou zijn in onze tijd en in onze westerse cultuur. Ik noem hier het volledige buigingen maken voor de leraar in het persoonlijk onderhoud (daisan), het gebruik van de Kyosaku, de vele bellen, gongen en drums. In een omgeving waar stilte de norm is heeft iedere bel, gong of drum een eigen betekenis.

Door die verschillende achtergronden zijn er verschillen op de avonden ontstaan. De maandag heeft een formelere sfeer gekregen. De dinsdag heeft juist een informelere sfeer, omdat de groep oorspronkelijk als een vervolgroep na de introductieklas doorging en maar een beperkt aantal elementen gebruikt van de traditionele vormgeving. De donderdag is nauwelijks veranderd.

Basis

We hebben met z'n allen, de begeleiders van de avonden een paar basis afspraken gemaakt voor de vormgeving. Daarnaast is iedere begeleider vrij om die rituele vormen te hanteren zoals hij/zij dat wil en zoals hij/zij zich er bij thuis voelt.

Voor alle groepen geldt de volgende basis vormgeving:

- Bij binnenkomst een buiging naar de zendo
- Iedereen maakt een buiging voor het kussen en naar de mensen in de zendo.
- De leraar komt als laatste binnen, steekt wierookstokje op en maakt een of drie diepe buigingen op de mat midden in de zendo.
- Afsluiten van de avond met de vier geloften
- Eerste avond in de maand driemaal zitten met op maandag service. Dinsdag theeceremonie. Donderdag reciteren van een soetra reciteren of een service.

Dat een ieder die bij ons binnenkomt zich ook thuis mag voelen. Ga gerust bij iedere avond eens langs,

GRETHA MYOSHIN AERTS

Enso's van Kazuaki Tanahashi Sensei

HET RITUEEL VAN DE SERVICE

EEN PERSOONLIJKE ERVARING BIJ DE BEOEFENING VAN DE SERVICE
OVER DE RELATIE VAN DE VORM EN DE UITVOERING

‘Het branden van een wierookstokje is het IK in rook doen opgaan’.
‘Dit is het weggeven, loslaten van het laatste stukje IK, Mij, Mijn’.

Sinds een jaar ben ik bezig om het service instructie boek aan te passen voor de verschillende posities. Hierbij ontstond de vraag:
‘Wat is dit voor verzameling soetra’s en toewijdingen? Waarom deze en in die volgorde?’

Herinnering aan de sesshin in Wahlwiller

Tijdens de sesshin in januari 2017 in Wahlwiller zat ik als een van de twee monitoren naast het Boeddha altaar. Met aan de andere kant van het altaar de andere monitor, Marli.

Tussen ons in was, tijdens zazen, het lege? Veld tussen de buigmat en het altaar. Ik mocht dat veld niet oversteken om met de kinhin, de loopmeditatie, direct aan te sluiten achter Marli. Tijdens kinhin lopen we met een grote boog om dat ‘lege?’ veld tussen buigmat en altaar heen. De afspraak om dat veld niet te doorkruisen is mij al lang bekend. Maar nu ik er dagen naast zat tijdens zazen ontstond een brandende vraag: ‘Wat gebeurt hier, wat is het dat wij er niet doorheen lopen?’

Deze twee vragen werkten sterk door tijdens die sesshin. Terugdenkend aan de Rk. kerk in ons dorp, zag ik daar van achterin de kerk, het altaar verlicht, waar de H. Mis werd opgedragen. Ineens was het duidelijk: hier vind iets bijzonders plaats, (hier toont zich het mysterie?) Deze flashback maakte dat ik de service ook zo ging ervaren. De service is ‘een spel van iets, een bijzondere verbeelding’. De sangha zit rond het veld van buigmat en altaar en reciteert soetra’s terwijl de officiant handelingen uitvoert. Dit geheel roept iets op, het laat iets ervaren wat niet in woorden is uit te drukken.

Toch doe ik een poging er iets van op te schrijven in de hoop dat het beter tot me doordringt. Tijdens de sesshin was het een afwisseling tussen het ervaren van een bijzonder gevoel en het inzicht proberen te krijgen wat de rol is van de

verschillende onderdelen.

De vraagstelling naar de onderdelen en het gebruik draaide om het volgende: waarom deze teksten, vormen en handelingen en wat zijn de afspraken hierbij? De service als voorstelling waarmee een bepaald verhaal getoond wordt betekent dat de vormen zowel een hulpmiddel zijn als zelf ook het verhaal zijn. De beoefening, de voortdurende herhaling, geeft de mogelijkheid om het verhaal van begin tot eind innerlijk te maken.

Er was voor mij iets nodig om los te komen van 'vormen en afspraken' en het beoefenen hiervan. Het steeds maar herhalen maakte ruimte vrij voor verveling en oppervlakkigheid maar ook om een andere manier van ervaren toe te laten.

Het zitten tijdens zazen met een 'leeg' veld naast en voor me waarin ik in mijn hoofd steeds de service oefende, had een bijzondere uitwerking.

Het uitvoeren van de vormen wisselde van plaats met 'een verhaal' dat opgeroepen werd. De vormen werden het voertuig van 'Het Verhaal'.

Daarna, bij de uitvoering van de service, vielen 'vorm' en 'verhaal' weg.

De handeling, zonder te letten op de verschillende onderdelen, werd anders ervaren.

Het samengaan van sangha en gezang, de gong, de ino en het rondlopen om wierook aan te steken en de buigingen, maakte dat het doen op zich waarde kreeg. Wat die waarde precies is, daar heb ik nog geen woorden voor.

De afspraken van het spel met teksten, vormen en handelingen in de service. Belangrijk punt is bijvoorbeeld dat de teksten in een dharmales bestudeerd kunnen worden. De inhoud is bij het uitvoeren van de service niet van belang. Het reciteren is dan de 'Grote' beoefening.

De inhoud van bijvoorbeeld de Hart-soetra, het 'geen zelf' hebben, 'Vorm is Leegte, Leegte is Vorm', doet zich ervaren in je stem, je ademhaling, de klank, het horen.

In het reciteren van de 'Sandokai', wordt het 'Samenvloeien van Veelheid en Eenheid' gerealiseerd. Dit realiseren zit hem niet in 'het lezen' van de tekst maar in het zijn van het reciteren, inclusief de zang van de ino (= de stem van de officiant) en de handelingen van de officiant.

De ruimte en de opstelling.

De service vindt plaats in de Boeddha hal, de butsu-den. Hier staat op het altaar een beeld van Boeddha.

Het mediteren, de zazen, vindt plaats in de meditatie ruimte, met een beeld van Manjusri.

In onze kleine zendo is er slechts één ruimte, zodat het Boeddhabeeld in de meditatieruimte staat en er is geen beeld van Manjusri.

De service en de zazen vinden dus in dezelfde ruimte plaats.

De matten worden voor de service anders gelegd.

Bij zazen zitten we langs de kant, soms met het gezicht naar de muur.

De aandacht is geheel naar binnen gericht, het subtiele zelfonderzoek.

Bij de service zitten we als een groep aan weerszijde van het veld van de buigmat en het altaar. Waarbij de ino tussen de sanghaleden zit en de officiant bij de buigmat staat.

Alle deelnemers vormen in deze opstelling een eenheid, de sangha reciteert zo met één stem.

De deelnemers

De hoofdpersoon is de officiant, de leraar of een monnik die hoofdmonnik is geweest gedurende een sesshin. Andere posities zijn de ino, (de stem van de officiant), de mokugyo speler, de doan, de begeleider met de gong en de inkin

en de service jisha, (de assistent van de officiant).
De sangha zit aan weerszijden van het veld tussen de buigmat en het altaar.

Wat gebeurt er in de service?

De sangha reciteert de verschillende verzen zoals de soetra's, de verhandeling en de dharani's en roept hiermee 'verdiensten' op, zoals bijvoorbeeld gezondheid voor iemand.

De ino, de stem van de officiant, draagt de verdiensten op aan o.a. de sanghaleden, de leraren, zieken, overleden personen en alle levende wezens.

De officiant manifesteert de 'verdiensten' en bij het aansteken van wierookkorrrels gaan de laatste belemmeringen, van het Ik, Mij, Mijn complex, in rook op en gaan in mijn beleving de toewijdingen vanuit een zuiver hart de wereld in. De positie van de Ino is ontstaan omdat de tempelpriesters te oud werden om zelf tijdens de service de toewijding te reciteren en ondertussen ook wierook aan te steken en buigingen te maken.

Vandaar dat de Ino ook echt 'de stem van de officiant' is.

Dit zijn allemaal symbolische posities en handelingen.

Boeddha staat voor Boeddhanatuur, je oorspronkelijke ik, de Grote Werkelijkheid. Het boeddhabeeld is een herkenbaar element waaromheen de beoefening zich concentreert. Het verbranden van wierook kun je zien als het in rook, lucht of ether, opgaan van alle wereldse ideeën, concepten, vormen, alles wat een zelf heeft gekregen in onze geest waaruit o.a. het 'IK, MIJ, MIJN' complex is opgebouwd. In de buigingen worden de laatste resten van de wereldse hechtingen afgeworpen.

De beoefening van de service

De service als geheel is het spel waarin iedere deelnemer dit manifesteren van 'de Grote Werkelijkheid' ondergaat vanuit zijn positie.

Voor het loslaten van het complex van 'IK, MIJ, MIJN, is het niet belangrijk in welke positie je deelneemt. Het is het gehele spel dat dit opgeven veroorzaakt c.q. mogelijk maakt.

Het beoefenen kun je ondergaan en onderzoeken via 2 facetten van het

ritueel dat gedaan wordt.

Het eerste facet is het ondergaan van het gehele spel, van de vormen, de opstelling in de zendo, de soetra's en toewijdingen reciteren, buigingen maken en wierook branden en het innemen van een van de posities .

Het tweede facet is het onderzoeken, het bestuderen van de teksten over het inzicht van Shakyamuni Boeddha, met als basis begrippen 'Sunyata', (Leegte, geen zelf hebben) en non-dualiteit (Samenvallen van Veelheid en Eenheid).

In de uitvoering van de service komen deze twee facetten samen, vorm en inhoud vallen samen.

Samenvallen van Eenheid en Veelheid.

In het begin is er de rolverdeling, de verschillende teksten, de verschillende handelingen. Bij de rolverdeling plaats je jezelf in een speciale positie.

Het bestuderen van de teksten is niet het leren van een praktische handleiding. Zowel de inhoud als de klank bij het reciteren zijn belangrijk.

Bij het buigingen maken is er de fysieke oefening en de mentale associaties die overwonnen moeten worden, waarvan de fysieke beweging bevrijd wordt. Nadat de beweging bevrijd is van die associaties kan er een nieuwe inhoud mee uitgedrukt worden. (Zoals dankbaarheid, overgave, ...)

Bij de uitvoering van de service vallen die onderscheidingen weg, je bent een onderdeel van een geheel en al doende valt het verschil tussen je persoon en 'Het Grote Verhaal' weg.

Er is bij het uitvoeren van de service geen scheiding tussen de beoefenaar en de oefening. De service is het beoefenen van iets dat niet is te omschrijven of over te dragen. Zoals je, na een ballet voorstelling waarin geen woord gezegd is, toch een heel verhaal hebt meegemaakt.

Nico Tydeman beschrijft 'Ritueel gedrag' als volgt in het voorwoord van Shobogenzo Zuimonki: *"Ritueel gedrag heeft niet de betekenis van een handeling die verricht wordt om iets te verkrijgen (....) alsof een hogere macht 'gedwongen' wordt het goede met de mens voor te hebben, noch om boven wereldse krachten te verzoenen of gunstig te stemmen. De handeling, gedaan volgens exacte regels en eindeloos herhaald, heeft de functie een bewustzijn te wekken in overeenstemming met de grenzenloosheid die in elke handeling besloten ligt".*

Wat zijn die verdiensten die opgeroepen worden?

Was een andere vraag die opkwam tijdens dit onderzoek. Het ritueel is dus geen handeling om iets te verkrijgen.

Toch wordt er gezegd dat het reciteren verdiensten oproept.

De verdiensten die opgeroepen worden, zou je kunnen aangeven met

- Het oproepen van goed karma, tot en met het opheffen van karma.
- Het verkrijgen van inzicht in het niet hebben van een zelf, in Leegte, (sunyata), beschreven in de Hart Soetra, en
- Het bewustzijn worden/zijn van 'het Geheel', in het ervaren van het effect van samenwerken door het overstijgen van het onderscheid in personen en posities.

In de soetra van Veelheid en Eenheid wordt dit beschreven als twee pijlen die elkaar treffen in de lucht. In het reciteren van deze soetra wordt het namelijk werkelijkheid, wordt dit treffen gerealiseerd, gemanifesteerd.

- Het vrij komen van beperkingen. Het wordt mogelijk om (zoals in de Enmei Jukku wordt gezegd), het onvoorwaardelijke mededogen op te roepen en in jezelf te activeren.

Het proces van oproepen (sangha), toewijden aan (ino) en manifesteren (officiant) beschrijf ik hier uitgesplitst in verschillende rollen om iets zichtbaar te maken. Het bewustwordingsproces van Eenheid vindt bij de service plaats door deze posities te onderscheiden en in de uitvoering van de service weer samen te laten vloeien. Het hele leven bestaat ook uit het onderscheiden (niet scheiden) om te kunnen handelen en het blijven realiseren van die 'Ene Werkelijkheid'. De titel van de verhandeling over Veelheid en Eenheid is ook: "het Samenvloeien van Veelheid en Eenheid". 'Veelheid' vloeit samen in 'Eenheid'. Ondanks dat we de te onderscheiden posities hebben ingenomen ervaren we ook een totaliteit, die 'Ene Werkelijkheid'.

Conclusie.

'Wat is dit voor verzameling soetra's en toewijdingen? Waarom deze en in die volgorde?'

Het is een veelzijdige verzameling teksten. Inhoudelijk een korte weergave van de essentie van Zen en de beoefening. De uitvoering is de realisatie ervan. De service is een prachtige beoefening van wat Dogen noemt de praktijk-realisatie. Dogen: "Als je 'zoheid' wilt bereiken, dien je 'zoheid' onverwijld te oefenen". Het is een Upaya, een behulpzaam middel bij de ontwikkeling van ons bewustzijn van de grenzenloosheid van ons bestaan. 'Wat gebeurt hier (tussen buigmat en altaar), wat is het dat wij er niet doorheen lopen?'

Veel is te onderzoeken en te verklaren. Er blijft echter steeds een staartje ongemak. Het lijkt of we het niet helemaal kunnen verklaren. Er glipt iets uit onze handen.

Een gebied onbegaanbaar verklaren zonder argument maakt dat er iets zichtbaar wordt van het onverklaarbare.

Zo is er het verhaal van Shakyamuni Boeddha en zijn monniken. Op één van zijn tochten waren ze tegen de avond nog niet aangekomen bij een dorp of stad met een groot park waar ze konden overnachten. Een van de leerlingen pakte een takje en plantte dat in de grond: "Dit is onze tempel voor deze nacht" zei hij. Shakyamuni bevestigde dat door te zeggen: "Dit is onze tempel". Het is een omschakeling in de geest waarmee een ander perspectief op de Werkelijkheid ontstaat. Denk eens aan je kinderjaren. De tafel met een groot kleed erover is een huis geworden en je bent hierin in een andere wereld. De speelsheid van de geest is hier nog volop ongebonden.

Wat zijn de verdiensten die worden opgeroepen?

De verdiensten zijn niet die van jouw persoonlijk. De Hart soetra verwoordt dat er niet zoiets is als een zelf. De opgeroepen verdiensten kunnen dus niet van jou zijn. Ze ontstaan door jouw handelen en zijn door dit ontbreken van een zelf

onvoorwaardelijk voor (het welzijn van) alle (levende) wezens.

LEO HUIJG

Hakuin - Blinde mannen steken een rivier over

VROEGE PRUIMENBLOESEM

REEDS DRIE-EN-ZEVENTIG KEER
HEB IK DE LENTE VERWELKOMD;
IK BEN IEMAND DIE GRAAG LANGS
BEEKJES EN WATER SLENTERT!
DE PRUIMENBOOM LANGS DE BEEK ACHTER MIJN HUIS,
TOONT NET HAAR JONGE BLOEMEN:
FRISSE GEUR VAN HUN RIJKE PARFUM
SLUIPT MIJN GEDICHT BINNEN, ZO NIEUW!

KOGAI GYOKUSEN

Ik heb een lange geschiedenis achter de rug in het Tibetaanse boeddhisme. In vergelijking met de Zen traditie is de veelheid aan symbolen en rituelen uit het Tibetaanse boeddhisme te vergelijken met die van de katholieke kerk ten opzichte van de gereformeerde kerk; kleur en overvloed tegenover eenvoud en soberheid.

Ik heb vaak deel genomen aan Tibetaans boeddhistische retraites. De dagen waren lang en gevuld met het uitvoeren van langdurige rituelen en specifieke oefeningen, heel anders dan in een sesshin waar de meeste tijd juist wordt besteed aan het niet handelen, zowel fysiek als ook mentaal.

Aanvankelijk moest ik erg wennen, al was mij langdurige zitmeditatie niet vreemd.

Wat ik vooral miste was de uitvoerige recitatie van teksten, het gebruik van de stem, waardoor ik vaak in vervoering raakte, zoals dit in de service van de sesshin soms ook gebeurde.

Door het gebruik van stem en klank in een duidelijk afgebakend kader kan mijn geest zich uitbreiden zonder gehinderd te worden door het conceptuele denken. Ik kan mij overgeven, me op de stroom der gebeurtenissen mee laten drijven en vrij zijn. De teksten zelf zijn als een verbond, telkens weer opnieuw gesloten verbinden zij mij met alles wat ik heb geleerd en zo verdiepen ze mijn inzicht steeds verder.

Ervaring van vrijheid

De structuur, zoals in de service, is op alle aspecten van de sesshin van toepassing, alles heeft zijn plaats, zijn tijd, zijn vorm. Deze ritualisering van de dagindeling geeft mij een ervaring van vrijheid, het geeft duidelijkheid en herkenning waardoor ik niet genoodzaakt ben zelf te moeten structureren. Het ritme van de sesshin is als een voertuig waar ik in mag stappen en mijzelf mag vergeten, het is veilig en er wordt voor mij gezorgd. Door dit gevoel van veiligheid en vertrouwen is het mij mogelijk om patronen achter mij te laten welke ik in het stadse leven wel nodig heb. Deze stadse patronen maken het mij onmogelijk om me volledig open te stellen, mij langdurig in een flow te kunnen begeven zonder veiligheidskleppen.

Zelfs tijd krijgt dan een heel andere betekenis voor mij. Tijd speelt in de sesshin voor mij dan alleen nog maar de rol van middel ter afbakening van de verschillende onderdelen en om de structuur te kunnen waarborgen. Het ervaren van het verloop van tijd lijkt van een heel andere orde dan in het dagelijkse leven.

Het intensieve oefenen in zazen en kinin geeft mij de mogelijkheid diep af te dalen in diverse facetten van mijn wezen. Tijdens de sesshin worden in mij alle registers open getrokken, soms zijn het gevoelsmatige verwarringen die ontstaan in relatie tot de ander, filosofische vraagstukken of lichamelijke gewaarwordingen. Regelmatig ben ik verbaasd over wat mijn geest mij spiegelt, dan ben ik een vreemde in dit welvertrouwde hoofd. Het oefenen is dus ook een ontdekkingsreis zonder eindbestemming, telkens weer nieuw.

Niet altijd kijk ik uit naar deze periode van inkeer. Het is ook werken en verduren, vrijheid is niet gelijk aan blijheid, soms doet het veel pijn. Gek genoeg voel ik mij tijdens het verloop van een sesshin steeds blijer worden, soms zelfs word ik dartel en huppel als een klein kind. Alles lijkt lichter te zijn, problemen lijken zich vanzelf op te lossen, alles voegt zich. Dat ik de sesshin op deze wijze kan ervaren is natuurlijk ook te danken aan een aantal randvoorwaarden waarvan de deelnemers een grote, zo niet bepalende, rol spelen. Het is als in een orkest waarin ieder instrument zijn eigen klank voortbrengt onder de voorwaarde samen te willen spelen en zich op elkaar af te willen stemmen en bereid te zijn zich te laten leiden door een dirigent. Als er muzikanten bij zijn die alleen hun eigen muziek willen maken leidt dit tot disharmonie en uiteindelijk tot strijd waardoor opnieuw barrières worden opgeworpen: een zich verder verdiepen uiteindelijk onmogelijk gemaakt wordt.

Natuurlijk speelt ook de omgeving waar de sesshin plaats vindt een niet geringe rol. Een mooie en comfortabele situatie draagt zeker bij aan het zich makkelijker kunnen overgeven. Voor mij persoonlijk speelt hierbij de aanwezigheid van bloemen en planten een rol. De schoonheid van de natuur, flora en fauna, het ervaren van wind en weer doen mij leven. Een wandeling tussen de sessies is als lucht halen na een diepe duik, minder

dramatisch wellicht maar zeker verfrissend. Deze diep gevoelde verbondenheid met de natuur is een van de redenen dat ik graag grote bloemstukken maak. Het geeft mij veel vreugde om een "ideaal" stukje natuur te creëren dat gedurende de vier dagen van de sesshin continu verandert.

Taak

Mijn taak was het om de huishoudelijke aspecten te organiseren. Ik had veel plezier in het ontwerpen van een plan, waarin een ieder een aandeel in de taken kreeg, zoals in het eerder beschreven orkest. In deze metafoor schrijf ik de partituur waarin iedere deelnemer zijn bijdrage kan leveren om tot een harmonisch geheel te komen. Grappig zijn dan de moeilijke momenten tijdens de eerste repetitie. Ik merk dat er zoveel positieve energie zit in het aanpassen van niet goed lopende overgangen en het vervangen van instrumenten welke de dienst weigeren. Dit hele creatieve proces betekent voor mij puur leven.

Zoals je kunt lezen, betekent een sesshin zeer veel voor mij, zelfs nog meer dan ik hier kan beschrijven, maar dat zou dit kader doen barsten. Ik ben blij en reken mij tot een zeer rijk mens om de mogelijkheid te hebben op deze wijze mijn tijd te kunnen besteden. Naarmate mijn leeftijd vordert, proef ik steeds vaker de zoete smaak van de dharma vruchten en leer steeds beter elke vezel van de boom te waarderen, al zitten sommige delen

diep onder de grond en uit het zicht.

Voor mij is een sesshin dus meer dan vier dagen zitten, het is een bron van levensvreugde.

Ik hoop dat ook jullie enthousiast zijn en blijven zodat er nog vele sesshins zullen volgen.

STEFFEN VAN OLDENMARK

Sesshin Loenen - Luistercirkel . Foto: Leo Huijg

FOTO EXPOSITIE IN HET THEEHUIS

Expositie: vijf foto's uit de serie: 'huidlagen' van Hans Janssen.

Vanaf 21 april tot begin september zijn vijf nieuwe fotowerken in de Zendo te zien van fotograaf Hans Janssen, die ook de foto-essay's voor het Kanzeon Zenschrift maakt.

In de serie: 'huidlagen' tast de fotograaf de oppervlaktestructuur (de huid) van voorwerpen en landschappen af in een poging te achterhalen hoe 'buitenlaag' en 'binnenkant' met elkaar samenhangen, terwijl die binnenkant voor het oog onzichtbaar blijft. Wat zit er achter de verschijningsvorm van de 'dingen', welke verborgen lagen zien we niet maar zijn er wellicht wel? Wat blijft onderhuids, maar is toch aanwezig? Wat wordt verzwegen en wat niet? 'Huid' wordt zo metafoor voor wat geopenbaard wordt en wat in diepere lagen sluimert.

IKKYU , EEN 14DE EEUWSE ZEN MONNIK.

*IEDERE DAG ONDERZOEKEN DE PRIESTERS
VAN MINUUT TOT MINUUT DE WET
EN ZINGEN EINDELOOS DIEPZINNIGE SOETRA'S.
MAAR VOOR ZE DAT DOEN, ZOULDEN ZE EERST
DE LIEFDESBRIEVEN MOETEN LEZEN,
DIE GEZONDEN WOORDEN DOOR WIND EN REGEN, SNEEUW EN MAAN*

RYOKAN (1831)

*WAT ZAL OVERBLIJVEN ALS MIJN ERFENIS?
BLOEMEN IN DE LENTE,
DE KOEKOEK IN DE ZOMER
EN DE KARMIJNRODE BLADEREN
VAN DE HERFST*

Foto: Arnoud Monster

ZEN CENTRUM ROTTERDAM